

L'ESQUERNOSA, UN INDRET DESCONEGUT

MANUEL BOFARULL I TERRADES

*Tema d'aquest treball és un tros de terra dit l'Esquernosa, situat al terme d'Albinyana, al Baix Penedès. Fins no fa gaires anys, els qui en parlaven treien el nom llatí, **Schena Rosa**, dels vells cartularis, i com a única identificació deien que es tractava d'un indret del Penedès. Ara aquest nom correspon a una partida de terme situada entre el torrent d'en Nicolau i la serra Pedregosa.*

Anotarem, en primer lloc, tots els textos antics que hi fan referència. D'aquests textos transcrivim els fragments que interessen, però a més relacionem alguns topònims antics amb llocs actuals.

Contemplarem després uns papers relativament moderns, procedents de la rectoria d'Albinyana. Seguidament fem referència a l'etimologia de la paraula i a les suposades localitzacions de l'indret.

PAPERS ANTICS

1.- Adalbert, fill del vescomte de Barcelona, morí l'any 1010 en una famosa expedició a Còrdova. En el seu testament, publicat el **28 de novembre del 1010**, deixà al monestir de Sant Cugat del Vallès, entre d'altres coses, la torre de Moja i el castell d'Albinyana.

En donar les afrontacions d'aquest darrer —el **4 de gener del 1011**—, trobem, per primera vegada, llatinitzat, el nom de l'Esquernosa. Diu: «...i a migdia puja pels cims (**per ipsam summitatem**) de **Schena Rosa** que és al terme del castell dels Calders (**Kastro Caldarii**)...».

Sabem, de moment, en quin dels punts cardinals es troba aquest indret amb relació a Albinyana —el sud—, i sabem que el nom correspon a uns «cims».

(*Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, ed. de Josep Rius Serra, 1946, documents 431 i 432).

2.- El **29 de març de 1013**, el comte Ramon Borrell i la seva esposa confirmaren al monestir les seves possessions. No surt anomenada l'Esquernosa, però es donen com a afrontacions el terme del castell de Berà, el de Roda i la vila que diuen **Oztor**, i «el barranc que en temps de pluja duu aigua fins el mar (**ultra ipsam villam quam dicunt Oztor, et vadit per ipsum aragallum unde aqua decurrit tempore pluviam usque in ipso mari**)...».

La vila dita **Oztor** és el mas de l'Astor, ara en terme del Vendrell. Els límits anotats coincideixen amb els actuals del terme d'Albinyana i els altres termes esmentats. El tros que fa

referència al barranc dóna a entendre que l'aigua de pluja anava directament al mar, i que aquests torrents no eren subsidiaris d'un torrent o riera principals. Diríem que coincideix amb el barranc de les Quatre Boques, que passa tocant el Mas Borràs, i el torrent de l'Aragall —vegi's que gairebé és la mateixa paraula llatina del text—, que frega el turó de Sant Vicenç.

(C.S.C., doc. 451).

3.- El 26 d'abril del 1017 se celebra judici, al palau comtal, per unes terres ermes situades als Calders. Limiten, a migdia, amb el mar; a ponent, amb la vila que anomenen **Oztor**, i va pel barranc que en temps de pluja duu aigua fins el mar (...*et vadit per ipsum aragallum unde aqua decurrit tempore pluviarum usque in ipso mari...*); i al nord amb la font que diuen de la **Vite** (*fontem quem nuncupant de ipsa Vite*), amb la guàrdia dels cocons i la muntanya que diuen l'Esquernosa (...*ipsa Guardia de ipsis coconibus sive in ipso monte quam dicunt Eschena Rosa*).

El text llatí que fa referència al barranc és calcat del que hem donat amb data de l'any 1013. No hem identificat la font de la **Vite**, però, com que queda al nord d'aquestes «terres ermes», pensem que es tracta de la font de Beu i Tapa, prop de la fita dels Quatre Termes.

El mot **Coconibus** (o **Cocon**) surt algunes vegades en textos del cartulari. Al·ludeix al cocó, o clot natural en roques de superfície plana, que reté les aigües de la pluja;⁽¹⁾ equivaldria, potser, en aquest cas —**Guardia de ipsis coconibus**— a torre rodejada de cocons.

L'Esquernosa és esmentada com a muntanya.

4.- El 29 de març del 1018 s'anota al C.S.C. una confirmació molt igual a la del 29 de març del 1013. Pensem que és la mateixa, però més completa. Entre d'altres coses s'hi diu: «...afegeixen el que va de la guàrdia dels Cocons pujant pel cim que diuen Esquernosa (*për ipsa Guardia de ipsis Coconibus, et inde ascendit per ipsum montem que dicunt Eschena Rosa*) fins a la vila **Oztor**, va pel barranc pedregós tal com vessa l'aigua de cara a mar

L'antic corral d'en Virgili bastit en el lloc dit les Torretes.

El mas Borràs, de marcat caire fortificat, es troba situat als contraforts de la Serra.

fins a l'altra banda de dita vila que diuen d'**Oztor**, i va pel barranc pedregós per on discorre l'aigua de l'Esquernosa (**Eschena Rosa**) en temps de pluja, i dels puigs i muntanyes que són a l'entorn de dit barranc i de sota la vila que diuen **Ventos** tal com vessa l'aigua fins al mar...».

Torna a sortir el mas de l'Astor. Desconeixem on era la vila dita **Ventós**, però, per la situació donada, no encaixaria malament amb el mas Borràs.

Observi's l'agrupació de muntanyes que s'alcen entorn d'un barranc que duu l'aigua al mar, descripció geogràfica que hem trobat —i trobarem— altres vegades. Segons el text, l'Esquernosa és, aquí, un «cim».

(C.S.C., doc. 466).

5.- El **23 de gener del 1023**, el papa Benet VIII confirma els dominis de l'abat de Sant Cugat. No esmenta expressament l'Esquernosa, però l'endevinem en llegir unes afrontacions: «...el terme del castell de Berà i el terme de Roda, i segueix pel costat de la vila que diuen **Oztor**, i va pel barranc que en temps de pluja duu aigua fins al mar...».

El text llatí referent a aquest últim punt és exactament el mateix que hem trobat els anys 1013 i 1017.

(C.S.C., doc. 486).

6.- El **18 d'agost del 1023** consta la venda del castell de Castellví de la Marca feta pel comte Berenguer Ramon I a Guillem Amat. Se'ns diu que el terme d'aquest castell estava situat entre el riu Gaià, Olèrdola i la Llacuna. Les afrontacions, en part, anaven pel terme d'Albinyana (**Albignana**) i per la serra que hi ha per damunt de Bonastre (**Alastre**) i segueix pel puig que es troba sobre **Lanciotos** i fins al terme de la Nou (**Nucis**).

No hem localitzat **Lanciotos**, que sota l'anotació **Lanzads** trobarem més de dos segles enllà, en document —que comentarem— del 1240.

No anomena l'Esquernosa, però, evidentment, és la «serra que hi ha damunt de Bonastre».

(*El "Llibre Blanch" de Santes Creus*, Barcelona, 1957, doc. 8).

7.- El 17 de juny del 1046 Bernat Manyer (**Bernarad Maier**) i la seva esposa **Adalez** donen a Bernat Otger (**Bernarad Osten**), a la seva muller **Geliaradis**, a **Seefred** i als fills d'aquests, dits **Tedbert** i **Guitard**, «...una quadra de terra cultivada i erma que diuen l'Esquernosa (**Secena rosa**); que anomenen **Motmirad**, amb els seus boscos, vinyes, garrigues, prats, pastures, llenya, pedres, viaductes (**viaductibus**)... La quadra és al comtat de Barcelona, al terme del castell d'Albinyana. Confronta a llevant amb els termes de Banyeres... i Santa Oliva, i segueix pel **Cocon** i pel riu que passa pel **Canadel** en temps de pluja, fins a desembocar al torrent de **Lobatera**, i d'aquí a la **Madrigera**; a migdia va per **Ulastrel** i segueix per **Ocrotor**, pel terme de **Caller** i castell de Berà; a ponent arriba al puig (**Puio**) de **Iacuna pedruca** i pel coll d'Ollivarad baixa pel torrent que passa sota els masos d'Albinyana i pel nord va per l'Albornar i per les feixes que hi ha entre els termes d'Albinyana i de Banyeres...».

Fa referència a unes fortaleses que s'alcen, o s'alçaven, en aquest indret (**ipsas fortizas que ibi sunt, aut in antea erunt exstructas vel edificatas, abeatis per meum fevum vel per mea manu sine meum engan de me Mager que vocant Bernarad...**).

Per primera vegada es parla —tret del domini del monestir de Sant Cugat— dels propietaris de l'Esquernosa. Sospitem que **Motmirad** vol dir Montmirat i que es refereix a l'actual puig Claper, que tant destaca sobre el voltant i del qual parlarem més endavant. La llarga descripció dels límits ens posa ben bé davant dels ulls tota la part muntanyosa que va de la carretera del Vendrell a Valls, passant per la serra Pedregosa, per la Serra i fins al límit meridional de l'actual terme d'Albinyana.

El **Cocon** i els **Coconibus** els hem trobat ja en documents anteriors; en el cas present sembla un camí pedregós que voregés la riera de la Bisbal, des del Vendrell amunt, potser l'antiga calçada

romana que anava per les Peces. Pel que fa a **Canadel**, **Lobatera** i **Madrigera**, donada la supervivència d'aquesta darrera denominació, els situaríem pels volts del Vendrell; els mots podrien venir de canya, de ilop i de ilodriguera.

Ulastrel no és altra cosa que el Vendrell; un ullastre és una mena d'olivera, representada a l'escut de la vila. Fóra aquesta —17-6-1046— la segona menció més antiga del Vendrell —la primera fou el 19-7-1037, si bé és l'única que hem trobat sota la denominació d'**Ullastrell**.

Ocrotor és transcripció errònia de l'**Oztor** que abans hem trobat.

Callor és Calders.

No hem localitzat el puig de **lacuna pedruca** ni el coll d'**Olovarad** (potser coll «de lo Bernat»?), però, pel que es diu al text, sospitem que aquest darrer punt és el coll de la serra —que parteix la direcció de les aigües— i que el torrent que passa sota els masos d'Albinyana és la riera d'Albinyana o d'en Nicolau.

Pel que fa als personatges, malgrat que el text llatí diu **Osten**, pensem que es tracta de Bernat Otger (o Odger, Auger, Oleguer i potser Letger); en altres textos el cognom surt com Hodegarii, Adroarii, Agerio, etc. Suposem que és Bernat Otger perquè feia deu anys tenia terres veïnes, que obtingué pel cèlebre plet dels infants morts celebrat el 19 de juliol del 1037, i que s'establí a Albinyana el 5 de novembre del 1040. Amb aquesta donació, Bernat Otger arrodoneix les seves possessions.

Un Manyer —que el document que direm anomena, però, Ramon, cosa que ens fa pensar si es tracta del mateix donador o d'un seu fill—, i la seva esposa **Adalez** consten el 13 de gener del 1082 com a rebedors del castell de Calders, que els cedeix l'abat de Sant Cugat.

L'Esquernosa, aquí, surt com a «Quadra», on hi ha unes fortaleeses.

(C.S.C., doc. 586).

8.- El **22 de juny del 1047** l'abat de Sant Cugat estableix unes propietats, situades «a la marca del Penedès», al lloc que en diuen «vila de Sant Iscle (**villa s. Aciscli**)». Afronta «...per llevant ... amb la Calçada (**ipsa Calciata**) ... a ponent amb **Petricia** ... al nord amb la **Serra** que discorre de l'esmentada vila...».

Pensem que aquest terreny cauria per la banda de Sant Vicenç, i per això limita amb **Petricia**, que podria ser la serra Pedregosa, o l'Esquernosa, i la Serra. El lloc de Sant Iscle podria ser el mateix Sant Vicenç. La Calçada seria el camí romà.

(C.S.C., doc. 589).

9.- Passen quaranta anys. El **26 de febrer del 1088** els germans Ermengol Bernat i Berenguer —fills de Bernat Otger, diu el text— donen a Ponç Guillem i a Berenguer Bernat el castell d'Albinyana, un terç com a alou i la resta com a feu. Es fan constar els límits; per la part que ens interessa són citats el castell de Sant Vicenç, la vila que diuen **Ventos**, el torrent dit **Murta**, el castell de Roda, la guàrdia de **Gonter**, la guàrdia de Bernat (**Bernard**) i el torrent que d'aquest darrer lloc baixa entre comes fins a la vila de Sant Iscle (**in villa que dicunt Lestisclosa**) i va directament al torrent que diuen Salomó (**Salamo**).

Aquestes afrontacions ja ens són conegudes. Així, doncs, aquesta venda d'Albinyana comprèn també l'Esquernosa. S'hi afegeixen nous indrets, que no hem localitzat: les guàrdies de **Gonter** i de Bernat i el torrent dit **Murta**, o sigui Murtra. **Ventos** ja ha sortit abans. Pensem que Salomó és l'actual poble d'aquest nom. Hem traduït **Lentisclosa** per Sant Iscle perquè hi suposem error de transcripció; ha aparegut ja el 1047.

(C.S.C., doc. 730).

10.- El salt, ara, és gairebé d'un segle. El **20 de març del 1173**, Guillem de Cervera, la seva esposa Ermesenda i el seu fill Ramon donen al monestir de Poblet, entre d'altres coses, la dominicatura que tenen en el terme de Banyeres i el castell de l'Esquernosa amb els seus termes i pertinences (...**rursus do-**

namus vobis castrum nostrum quod appellatur Squenarosa, cum omnibus suis terminis et pertinentiis...). Això, aclareixen, ho fan per amor de Déu i per remissió dels seus pecats.

Aquests nous senyors de l'Esquernosa, que, pensem, seguiria pertanyent a Sant Cugat —com a part del terme d'Albinyana—, donen aquests béns a un altre monestir. La transacció no queda prou clara.

Remarquem que aquí l'Esquernosa surt com a «castell».

(*Cartulari de Poblet*, doc. 184).⁽²⁾

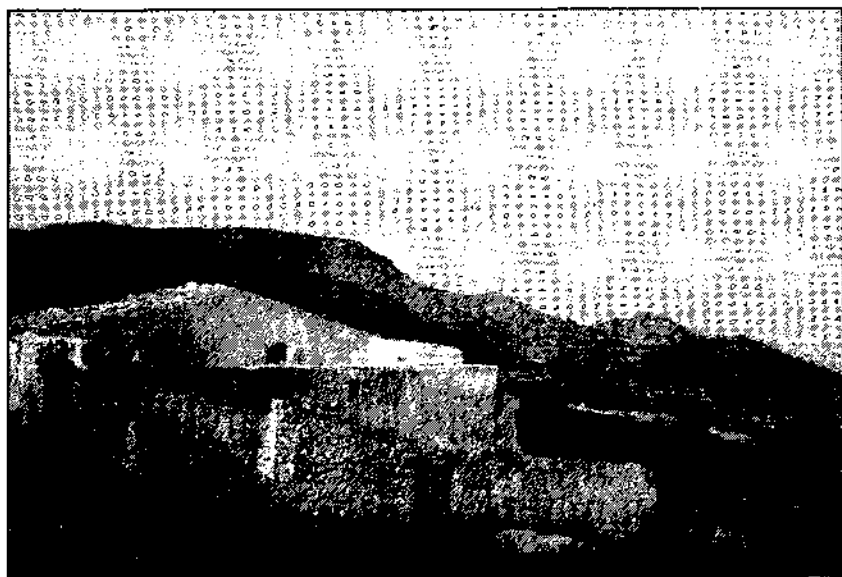
11.- El 26 de juliol del 1177 Bernat de Papiol ven i dona al monestir de Santes Creus totes les pastures dels seus honors i castells de Bonastre, l'Esquernosa, Albinyana i castell de Roda (... **omnia pasqua mei honoris et castrorum meorum Salastri et Eschene Rose et Albiniane et castri de Roda...**).

Heus aquí una altra cessió semblant a l'anterior, si bé en aquest cas fa referència a drets de pasturatge. El text no queda tampoc prou clar, però diríem que l'Esquernosa és aquí esmentada com a «honor» i «castell».

(*El "Llibre Blanch" de Santes Creus*, doc. 198).

12.- El 18 de juny del 1183, Berenguer, arquebisbe de Tarragona, judica sobre una qüestió sostinguda entre el monestir de Sant Cugat i Berenguer de Lotger per la quadra del castell d'Albinyana que diuen l'Esquernosa (**super illa quadra castri de Albiniana que dicitur Squina Rosa**). Judica també sobre unes diferències existents entre dit cenobi i Pere d'Estela (**Petrum de Stelella**), referent al castell d'Albinyana, que Pere d'Escorcen (**Petrus de Scorcen**) va llegar a dit Estela. L'arquebisbe adjudica al monestir tots els delmes i primícies i el **lauceum** i dues parts de tots els altres rèdits provinents de dita quadra d'Esquernosa. I concedeix a Berenguer de Lotger el terç de tots els rèdits d'Esquernosa en tots els llocs, amb algunes excepcions.

Balari i Jovany explica⁽³⁾ que el **locedum**, **loceum** i **lauceo** era

Masia de l'Escansa. Al fons l'ermita de Sant Antoni.

L'important masia de Cal Setró, situada en terme de Bonastre, fou enderrocada no fa gaires anys.

el tribut que els pagesos pagaven cada any per esmolar les eines a la farga del senyor; d'aquí vindria l'actual mot «llossar».

Hem donat Estela com a cognom, en lloc d'Estalella (com sembla pel llatí, perquè en altres documents apareix citat **Stela** i **Estelela**, i en antics fogatges d'Albinyana és mencionat el cognom Estela i no l'altre.

Per document de 27 de febrer del 1181 sabem que Pere d'Escorcen era oncle dels Estela, que eren dos germans: Pere i Guillem.

L'Esquernosa surt aquí com a «quadra».

(C.S.C., doc. 1147).

13.- El 14 d'octubre del 1186 Berenguer de Lotger i Berenguera, la seva dona, donen a Guillem de Banyeres i a Arsenda, dona seva, tot l'honor que tenen a la quadra d'Esquernosa (**ipsa quadra de Schena Rosa**), al terme del castell d'Albinyana, i a canvi reben unes monedes.

El terme «honor» designava la terra en sentit ampli. Entre els signants d'aquest document hi ha un Pere de Lotger, potser germà del venedor.

Al cap de tres anys del document anterior, doncs, Berenguer de Lotger es desfà de l'Esquernosa —esmentada ara com a «quadra»— i la cedeix a un Guillem de Banyeres, que, al cap d'un mes, com veurem al document que segueix, ho passarà a Sant Cugat.

(C.S.C., doc. 1166).

14.- El 3 de novembre del 1186 Guillem de Banyeres i Arsenda, que hem trobat com a compradors en el document anterior —del mes passat—, ofereixen al monestir de Sant Cugat el seu fill Ramon perquè es faci monjo. Li atorguen com a dot la quadra de terra cultivada i erma dita l'Esquernosa (...**que vocatur Eschena Rosa**), amb els seus termes i afrontacions, tal com Pere d'Escorcen (**Descorcein**) va llegar-ho a Berenguer de Lotger en el

seu testament, i ells ho adquiriren mitjançant permuta, feta excepció del senyoriu de Sant Cugat.

En aquest document l'Esquernosa és «quadra». Per arrodonir la cosa, només falta que Berenguer de Lotger repeteixi a favor de Sant Cugat la mateixa cessió. I així ho fa en el document que segueix.

Tocant a l'ofrena del noi Ramon per monjo, direm que un Ramon de Banyeres fou abat de Sant Cugat entre els anys 1220 i 1225.

Aquest Berenguer de Lotger que hem trobat darrerament pot ser un descendent d'aquell llunyà Bernat Lotger que s'establí a Albinyana el 1040 i que ocupà l'Esquernosa el 17 de juny del 1046.

(C.S.C., doc. 1167).

15.- El 6 de febrer del 1187 Berenguer de Lotger i Berenguera, la seva dona, cedeixen al monestir de Sant Cugat tot l'honor d'Esquernosa (**totum illum honorem d'Eschena Rosa**), amb els seus termes i afrontacions, que tenen per veu de Pere d'Escorcen i de Sant Cugat, i paguen la penyora de 100 sous que tenen en els masos d'Albinyana.

L'Esquernosa, aquí, és «honor», o sigui terra.

Els quatre documents darrerament esmentats ens revelen algunes coses: a Albinyana hi ha masies, a l'Esquernosa no es fa menció de cap castell ni de cap fortalesa. Els sarraïns són molt lluny i la vida és tranquil·la.

(C.S.C., doc. 1170).

16.- Després dels cinc darrers documents, que comprenen només el breu transcurs de 10 anys, saltem ara gairebé un quart de segle. Així, el **24 de març del 1212**, Ramon de Cervera, militar, en document signat a Lleida, defineix a favor del monestir de Sant Cugat l'honor d'Esquernosa (**ipsum honorem de Squina Rosa**), que injustament retenia.

Aquest document és el darrer en què l'Esquernosa —aquí, «honor»— és esmentada directament. En el que segueix, i en altres que ja hem vist, surt com a afrontació.

(C.S.C., doc. 1283).

17.- El **8 de juny del 1240** és firmada una composició —o pacte— entre el procurador del monestir de Sant Cugat i Bernat de Montoliu i son fill Guillem sobre unes terres d'Albinyana i altres llocs. En donar les afrontacions anomena la carrerada que va de Bonastre a Tarragona i els barrancs que baixen de **Lanzads**; i fa referència a l'extensió de terreny blanquinós (**ad illum maiorem terrierium album**) que hi ha als termes d'Albinyana i de **Cespela de Castroveteri**.

Lanzads ha aparegut fa més de dos segles —el 18-8-1023— donat com a **Lanciatos**. Pel que fa a **Cespela de Castroveteri**, la darrera paraula ens fa pensar en Castellvell (Castellv?) i la primera en Vespella.

Cal remarcar —si ho hem entès bé— la referència a les terres albes, o blanques, d'Albinyana; recordi's que alguns autors han suposat que precisament aquest mot —**alb**— es trobaria en l'origen del nom d'Albinyana. D'altra banda, es donaria aquest color per diferenciar el terreny planer del muntanyós, més vermellenc:

(C.S.C., doc. 1364).

A més d'aquests disset documents, cal afegir que, sovint, l'Esquernosa anava implícitament lligada amb Albinyana i, per tant, sofrien ambdós llocs les mateixes vicissituds.

PAPERS MODERNS

18.- En un plec titulat «Viña de la Rectoria», i on es diu més enllà «Nota del capbreu de Albinyana á 7 de maig 1562, en orde á la xermada del capellá», llegim:

«...Lo vener. Mossen Franch. Rossell Pre. Rr. de la Iglesia Parra. del Castell Lloch y terma de Albiñana en nom seu propi com á laica y privada persona constituït personalment en presencia del Magnific en Jaume Pau Franquesa Batchiller en Lleys de la vila de Igualada Procurador á les coses dejus scrites y altres una é insolidum ab en Joan Franquesa Not. Pub. y escrivá del present Capbreu devall scrit legitimament constituït y ordenat p. lo lltre. Mt. Rt. Sor. Don Luis de Cervelló per la divina gracia Abat del Monastir de St. Cugat de Valles del orde de St. Benet del Bisbat de Barña é per rahó de dita abbacial dignitat Señor del Castell, Lloch, y terma de Albinyana y de tota la Baronia del Vendrell en la Sala del honor en Pere Mañer del Castell de dit Lloch de Albiñana personalment trobat mitjansant lo jurament p. ell prestat á nostre Sor. Deu, y als seus sants quatre Evangelis, de llurs mans corporalment tocats en mans y poder de dit Magch. Procurador dix, manifesta, confessa y regonex... te tota aquella pessa de terra campa ab algunes oliveras plantada situada en dit terme de Albinyana en lo lloch anomenat la Axermada del Capella de tenguda de dos jornals y mitg de mules poch mes, o menos, lo qual en lo capbreu antich... fet en lo Any mil sinch cents denou rebut y testificat en poder del venerable mosen Berenguer Constantí, Pre. per Authoritat Aposca. per lo Sor. Rey confirmada... nos troba sie stada capbrevada... Termena dita pessa de terra a solhixent part ab la vinya de dita Rectoria de Albinyana y part ab lo torrent que discorre del mas den Canyelles al Vendrell, a mitgjorn ab dit torrent, a solponent part ab los honors den Antoni Bargalló mitjensant un camí vehinal per lo qual se va á Sca-narrosa...».

Els mots **axermada**, **axarmada**, **xermada** i **xarmada** no figuren al diccionari; Balari i Jovany⁽⁴⁾ ens explica que **xermada** ve

del verb **exermare**, **xermare**, compost de **ex** i **heremare**, o sigui terra abans erma i ara conreada.

Aquest document, del qual hem reproduït un tros potser massa llarg, però que creiem interessant pel que s'hi diu, fa referència a l'actual hort de la rectoria (d'Albinyana), que es troba a l'esquerra de la Davallada, sortint del poble camí del cementiri. Així situats, tots els límits lliguen; topem, però, amb una sorpresa: situa a ponent un camí que va a l'Esquernosa (diu: **Scanarrosa**). Aquest camí pot identificar-se fàcilment amb el que duu al collet de Sant Antoni i a l'Escansa, i que després fou dit «camí de Valls», perquè hi duia. Més endavant comentarem aquesta constatació, que posaria l'Esquernosa en un lloc completament oposat al punt que ara arrossega el nom.

19.- En un document redactat en castellà a l'Arboç el **7 de gener del 1758** per l'escrivà Andreu Garcia i Pujol, llegim que el 23 de desembre de l'any abans, a les 9 del matí, en Jaume Figarola, «Bayle», en Joan Rovira, «Regidor Decano», en Josep Gibert dit «lo Claro», en Josep Trullàs, mestre de minyons, i en Josep Rovira dit «el Tiano», tots de Bonastre, «no temiendo a Dios ni a la corrección de la Justicia temporal», van plantar un joc de fites (diu: «mujones») al lloc dit «lo Claper del Manso de Escansa, que es la división de los términos de Bonastre y Albinyana de aquella parte». Va plantar quatre fites «con violencia dho. Joseph Gibert, que hazia el ahugero vulgo clot con una azada vulgo magall, poniendo allí las piedras, y Juan Rovira... las componía... en presencia de dho. Bayle...». Això ho van fer, és clar, sense el «concentimiento del Común y particulares del Lugar de Albinyana». I encara més: van fer «aprehensión de un rebaño de ganado propio de Juan Nin... que lo guardava Franco. Nin... que lo aprendieron (sic) detrás del dho. manso nombrado Escansa delante la puerta del corral». El batlle va gosar, diu el paper, «a poner la mano en el cuello» del pastor.

Els de Bonastre, però, en el mateix document, es defensen dient que ells es va limitar a tornar als seus llocs primitius les fites que els d'Albinyana havien canviat. En parlar d'aquestes fites es diu: «...arrancar los mojonos antiquísimos y de tiempo inmemorial

Al fons, el Puig Claper, vist des de la Serra d'Albinyana.

Les dues antigues pedres tallades esmentades al text al cim del Puig Claper.

citots y fixos en el lugar nombrado lo Claper del manso de Escansa».

En aquest document cal fixar-nos en algunes coses: que el puig Claper és de la masia d'Escansa, que allí hi havia fites posades segles enrera, i que el terreny era de pastura. En parlarem més avall.

20.- El darrer document —en català— que aportem en relació a aquest tema és del **17 de maig del 1819**. En ell, Francesc Miró, fadrí pagès d'Albinyana, «tenint en consideració el haver determinat emprendre la carrera de las Armas», necessita un «subjecte de legalitats que durant ma ausencia cuydia de mos intereses com en cosa propia». Per això, «nombro y elegesch en Administrador Genl. de ells y per mon Apoderat al Rnt. Dn. Joan Gros Pbre. y Rector del citat Poble, y faltant est á son succor. en sa Dignitat donantli tot amplio poder y facultat pera que de aquellas tres centas setenta sinch lliuras que quedan depositadas en el Arxiu de la Rectoria de dit Albinyana, facia plantar de vinya tota aquella pessa de terra que Maria Anna Tort viuda me concedí á Rabassamorta situada en el terma del explicat Poble y partida dita Esquenarrosa...» Fa, en dit document, les previsions per «lo cas de morir», i fa deixes a son germà Josep i a ses germanes Teresa i Serafina. També encomana misses per la seva ànima. No sap firmar, i en són testimonis Josep Segalà i Josep Sonet, pagesos d'Albinyana. El document queda en poder de Josep Bataller i Rabassa, notari del Vendrell.

Aquí cal remarcar la claretat del mot «Esquenarrosa».

ORIGEN DEL MOT

Molts filòlegs han parlat de la llatinització de noms geogràfics. Joan Coromines, per exemple,⁽⁵⁾ ens parla de «les llatinitzacions, en part arbitràries». Mossèn Segura comenta:⁽⁶⁾ «... els escriptors d'aquell temps traduïen al llatí els noms vulgars d'aquella època com millor els semblava, de vegades ben desordenadament i amb desencert».

És com si algú sostingués que el poble de Sant Boi es digué «San Baudilio» durant alguns anys del present segle, i que el monestir de Sant Cugat es convertí en «San Cucufate» els segles XVIII i XIX. El canvi, en tants casos, fou només a la paperassa, però el comú seguí dient-ne el nom tradicional.

Com a exemple totalment ridícul d'aquest afany de llatinitzar els mots, citarem el cas —que explica Balari i Jovany⁽⁷⁾— del poble d'Ullastret. Aquesta paraula, derivada del llatí **oleaster**, amb la forma catalana «ullastret» i el diminutiu «ullastrell», correspon a l'olivera borda. Al segle XIV, quan ja s'havia perdut la noció de l'origen del mot, Ullastret fou traduït arbitràriament per **oculo** (ull) **stricto** (estret), i així, en document del 1316, surt escrit el «**castrum de oculo stricto**».

Recordem, de passada, que alguna cosa semblant ocorregué amb el Vendrell, en anomenar-lo **Ulastrel** el 1046.

Hem remarcat aquest aspecte de la toponímia perquè el cas de l'Esquernosa en fou, pensem, un altre exemple. La gent, des de molt antic, en diria, més o menys, el nom actual. Però els documents llatins dels cartorals el registren —com hem vist a les transcripcions— com a **Schena Rosa** i mots semblants.

A partir d'aquesta versió llatina s'ha coincidit a donar-li com a origen el que la paraula representa: una esquena vermellosa.

Balari i Jovany⁽⁸⁾ ens explica que «espina», com a vocable orogràfic, significa «el cim d'una muntanya disposat en forma de cavalló, com el llom que fa al mig la teulada que es divideix en dues ales». I amb referència a «esquena», diu que és «una variant d'espina», i afegeix: «Una muntanya de la banda del Penedès és citada en tres documents amb el nom d'**esquena rosa**».

V(icens) C(arbonell) i V(irella) i J(oan) V(irella) i B(loda)⁽⁹⁾ observen «divergències cromàtiques» entre la muntanya de Sant Antoni i altres indrets del terme d'Albinyana, i això ho consideren «un punt en quant a l'origen de la denominació 'rosa' donat a l'esquenalt muntanyenc».

La cosa sembla acabar-se en aquest punt. Nosaltres, però, ho allargarem una mica.

Les altures que van de la muntanya de l'Arlà —que ara van rosegant per treure pedra—, sobre les Peces, fins al pla del Quadrell són conegudes amb el nom de «Mascarosa», que, amb igual pronúncia, podríem escriure «Masquerosa» o «Mesquerosa». Balari i Jovany⁽¹⁰⁾ ens diu que les «mosqueres» són les clapisses (paraula que procedeix de «claper»).

Més enllà del coll de Sant Antoni, tocant Clot de Bou, hi ha l'antiga masia dita Escansa. Alguns, per lligar la cosa, diuen que el nom li ve del fet que hom hi arriba cansat. Opinem que és massa fàcil. Sense res que ho provi, i només com a hipòtesi, creiem que Escansa pot ser apòcope d'Esquernosa, per eliminació de la lletra o (Esquernsa).

Tindríem, doncs, tres paraules semblants: l'Esquernosa, la Mesquerosa i l'Escansa. Deixant de banda la llatinització (la **Schena rosa**) a què ens hem referit abans, podem adonar-nos que hi entra la paraula «quer», que significa «pedra» i que apareix en molts topònims.

Mossèn Segura, en l'obra esmentada, comenta: «Quer és nom cèltic que vol dir penya. Jo crec que la paraula **quer** era catalana, bé que originària dels celtes i ja introduïda i adaptada pel català...».

Enric Moreu Rey⁽¹¹⁾ dóna bastans noms de lloc d'aquesta rel;

Dos aspectes de les restes de l'antic castell del turó de Sant Antoni.

assenyalarem, per la seva semblança amb el que ens ocupa: **Querós**, **La Querosa** i **Les Queroses**. Hi ha una partida al terme de Sant Sadurní, afrontant al de Subirats,⁽¹²⁾ dita **La Carosa**, que també podríem escriure **La Querosa**.

Fem evidents, doncs, la coincidència entre quer = roca, el caire absolutament rocós dels cims d'Albinyana i l'existència de topònims vinculats a la pedra (Pedregosa, Petrida, lacuna pedruca, Cocon...) que hem anat trobant.

Acabem el capítol donant algunes veus basques⁽¹³⁾ que tenen una parcial semblança amb les paraules que comentem: **askar**, **azka** i **azkar** signifiquen «arç», «roure»; **asko** i **asto** volen dir «silvestre», «roca»; **artzza** equival a «pedregar» i estaria compost per **arr** (pedra) i el sufix **tza** (abundància).

Ermita de Sant Antoni. El campanar fou construït sobre una antiga torre de defensa.

SITUACIÓ DE L'ESQUERNOSA

Les poques persones que han parlat de l'antiga **Schena Rosa** al tombant del segle es limitaven a dir que era una muntanya del Penedès, circumstància que, evidentment, deien ja els vells papers. Més cap aquí es va lligar amb la partida dita l'Esquernosa, d'Albinyana.

Els qui més han estudiat i comentat aquest mil·lenari topònim han estat els senyors Vicenç Carbonell Virella i Joan Virella Bloda.⁽¹⁴⁾ En principi, estimaven que l'Esquena Rosa «s'infereix amb la partida de terreny que avui porta el nom d'Escarnosa i que és a la vora del mas Escansa o d'Escansa, situat dalt d'una serralada, del terme d'Albinyana, tocant el de Bonastre i en direcció a Sant Vicenç (això lliga amb les primeres afrontacions documentades)....». Més cap aquí ens expliquen que «investigant la localització (del castell d'Esquena Rosa) pels voltants d'Albinyana, hem cregut que podem situar-lo en el collet proper a la capella de Sant Antoni. Un dels indicis és l'existència en aquell punt de les minses restes d'una construcció fortificada en la qual encara poden ésser apreciades algunes torres cantoneres... En contra, si mirem les primeres afrontacions documentades, semblen situar el lloc a migdia (o al cim) de la Papiola i en aquest sentit hem localitzat Esquena Rosa en el lloc avui dit de les Torretes, en el terme del Vendrell (antigament, de Calders), on tanmateix hi ha algun vestigi pretèrit de defensa».

L'Esquernosa no és una muntanya aïllada, encara que algun document ho digui. En la cessió del 1046 (doc. n.º 7) es donen unes afrontacions que semblen deixar prou clar la notable extensió del terreny. Pel context, entenem que l'Esquernosa seria tota la part muntanyosa —i al mateix temps rocosa— del terme, i deixaria de banda la part planera, que és la més productiva i l'única poblada avui dia.

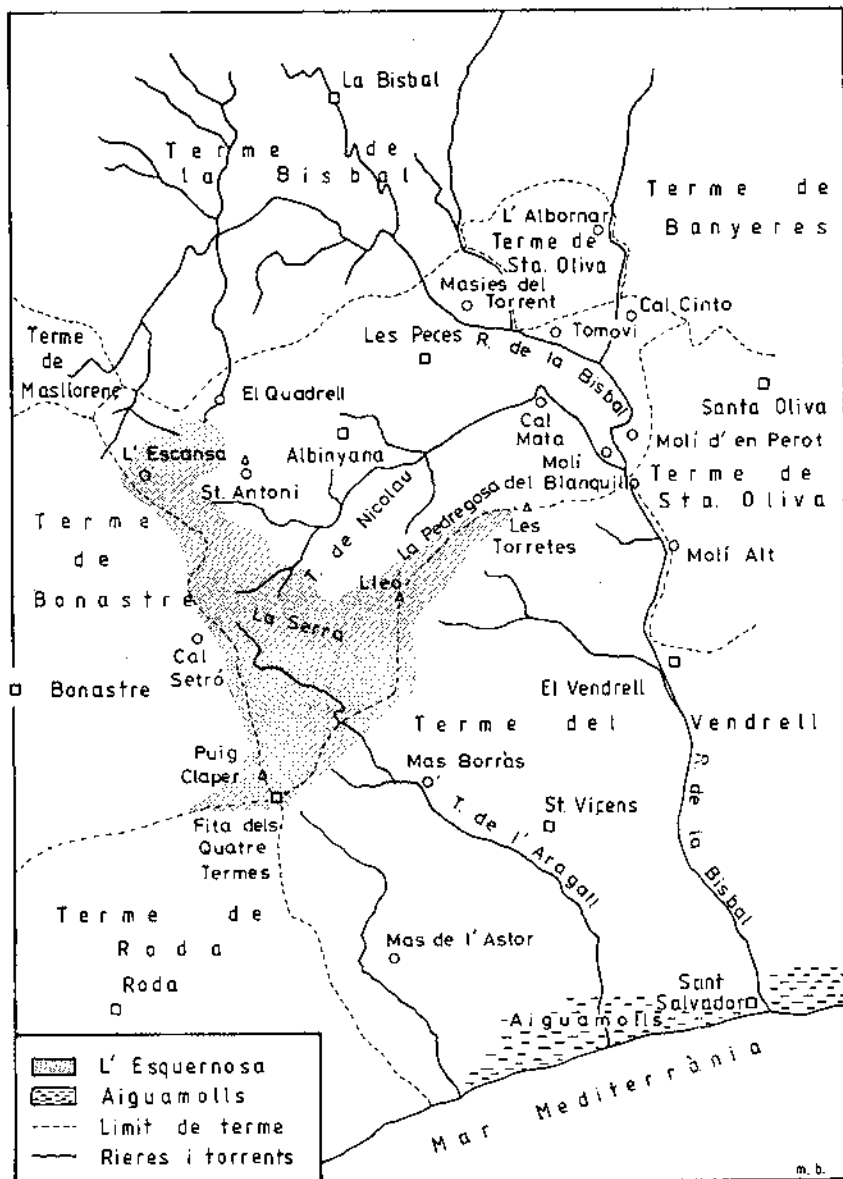
Tocant a l'Escansa hi havia el Pi Gros, on es reunien els ramats que a la tardor davallaven del Pirineu per les velles carrerades; encara n'hem vist. Això aniria lligat amb els documents núms. 7 i 11, que ens parlen de pastures ja als segles XI i XII, i amb el n.º 19, del 1758, on hi ha una qüestió per fites i drets de pasturatge. Afegirem que una carrerada que passa ran de les Peces i s'enfila als cims de la Papiola és dita «carrerada de l'Esquernosa», no sabem si perquè hi va o perquè en ve.

Cal veure, també, que el document n.º 18, del 1562, ens dóna a la banda de ponent un camí que porta a l'Esquernosa, quan la partida d'aquest nom és a la banda de llevant, sota la serra dita Pedregosa.

Hem d'observar, també, la repetició, en molts documents, del límit de migdia, que, entenem, correspon als barrancs que donen directament al mar, i que, del Vendrell a Roda, són: *fondo* Gros i torrent d'en Cullerer, barranc d'en Lleó, *fondo* de les Figueres, *fondo* de les Quatre Boques i torrent de l'Aragall.

Pel que fa a les forteses i el castell, ho relacionem amb les guàrdies, o llocs de guaita (docs. 3, 4, 7, 9 i 11). N'hi havia més d'una, perquè la serralada s'allarga i és dominant sobre les planes veïnes. A la banda de ponent fou la frontera, durant molts anys, amb els sarraïns, que, cal suposar, enderrocarien les construccions en els seus freqüents atacs. A més de les ja esmentades Torretes, a la Papiola, i de les restes del turó de Sant Antoni, trobem, anant de la Serra al Puig Claper, uns amplexes reductes descoberts que en temps serviren potser de pletes per a guardar-hi el bestiar que pasturava pel voltant.

Parlem ara del Puig Claper, que hem trobat al doc. n.º 19 relacionat amb l'Escansa i les pastures. També aquesta paraula —ho veiem al diccionari— va lligada a pedres i roques; una accepció, entre d'altres també vàlides, ho explica com a «restes de construccions ciclòpies». No anirem tan lluny, però sí que cal tenir-ho en compte. Aquest turó, cònic, dit també puig Rodó, destaca a l'horitzó anant-hi des d'Albinyana i en passar el coll de la Serra. L'institut Geogràfic i Cadastral li dóna una alçada de 252 metres; és partió de terme amb Bonastre, ocupa l'extrem sud

d'Albinyana i un xic més avall hi ha la cèlebre Fita dels Quatre Termes: els dos que hem esmentat, més el de Roda i el del Vendrell (abans Sant Vicenç). Malgrat la seva poca alçada, domina un ample panorama sobre el Tarragonès i l'Alt Camp.

Precisament, donada la seva destacada posició, el puig Claper és ara vèrtex geodèsic. Al mapa de l'Institut Geogràfic i Cadastral se l'anomena «Esplana», o sigui «la plana», no pel mateix cim, que no és pla, precisament, sinó perquè domina una planúria que se'n diu. L'any 1980 hi fou bastida al capdamunt una plataforma de ciment d'un m² i 21 cm de gruix, on s'alça una columna cilíndrica de 1,20 m d'alçada per 0'30 m de diàmetre; a la banda que mira al nord hi ha una plaça ovalada que diu: «Instituto Geográfico y Catastral. Vértice Geodésico. La destrucción de esta señal está penada por la ley».

UNA TROBALLA

A la casa dita «cal Rei», d'Albinyana, s'hi està el senyor Miquel Solé i Pujal, de Barcelona però nascut a Reus, home inquiet i erudit. És gran caminador i coneix pam a pam tot el terme. És atent i minuciós observador, i res no li passa per alt. Feia anys, en parlar del desconegut castell de l'Esquernosa, ens deia que havia localitzat sis o set carreus en un lloc apartat. Pel juliol del 1983 vam fer junts una excursió al puig Claper.

Per bon camí s'arriba a la Serra, on hi ha la partió d'aigües; d'aquest punt, cap al sud, es veu clarament al lluny la silueta cònica de la muntanya. Caminem fins quedar sota l'abandonada masia de cal Sardineta, i d'aquí, seguint la carena, pel dret o per corriols de cabra, però tot bastant planer, arribem al puig, que mai no hem deixat de veure. Hem tingut a la dreta el terme de Bonastre, i en el lloc on s'alçava l'antiga masia de cal Setró hem vist ara una ampla i moderna edificació. La caminada no arriba a les dues hores.

Llavors ja hi havien alçat el monòlit. Cercant pel voltant vam trobar només dues pedres, una de 53 x 23 x 18 cm, amb una «D» clarament incisa, de 12 cm d'alçada per 6 d'ample, i una altra, que sembla incompleta, de 33 x 25 x 15 cm. Les altres eren, potser, soterrades sota la base del monòlit.

Més recent —1985— és la torre metàl·lica que hi han alçat.

El senyor Solé ens revela que en algunes de les pedres desaparegudes hi havia senyals de picapedrer. Ens explica que els picapedrers més antics feien els senyals molt grossos i que pels segles XIII i XIV eren més petits; els que ell havia vist eren grossos.

Pensem que, fa mil anys, en aquell destacat cim hi havia una d'aquelles torres que amb el nom de «guàrdies» esmenten els vells papers, i que n'hi havia d'altres en altres llocs d'aquella extensa zona muntanyosa i pedregosa que durant tants anys fou frontera.

Ara resten només unes minses runes tocant l'ermita de Sant Antoni. De les altres torretes —tret d'un topònim—, no en queda res, i això ens priva de fer comparacions i de deduir la importància que tingueren. El temps anà enderrocant aquelles construccions i potser les seves pedres van servir per edificar masies, o ermites, o barraques.

Ha perdurat el nom de l'Esquernosa, i encara podem trescar pels cims d'on davallen els torrents «que porten aigua al mar en temps de pluja».